

SO‘Z-GAPLARNING NOVERBAL VOSITALAR BILAN IFODALANISHI

Aminboyev Muhammad Adilbek o‘g‘li
Urganch RANCH texnologiya universiteti
Lingvistika (ingliz tili) 2-kurs talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.20341241>

Annotatsiya. Ushbu maqolada so‘z-gaplarning noverbal vositalar orqali ifodalanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Nutq jarayonida imo-ishora, mimika, intonatsiya, pauza va tana harakatlari kabi noverbal vositalarning kommunikativ ahamiyati yoritiladi. So‘z-gaplarning mazmunini to‘ldirish, kuchaytirish hamda pragmatik ma‘no hosil qilishdagi noverbal birliklarning roli misollar asosida ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: *so‘z-gap, noverbal vositalar, mimika, imo-ishora, intonatsiya, pragmatika, kommunikativ birlik, dialogik nutq, ekspressivlik, paralingvistika.*

Kirish. Til insonlar o‘rtasidagi asosiy aloqa vositasi hisoblanadi. Biroq kommunikatsiya faqat verbal birliklar orqali emas, balki turli noverbal vositalar yordamida ham amalga oshadi. Nutq jarayonida mimika, imo-ishora, tana harakati, ovoz ohangi va pauzalar muhim kommunikativ vazifani bajaradi. So‘z-gaplar qisqa va ixcham sintaktik birlik sifatida ko‘pincha noverbal vositalar bilan birgalikda qo‘llanadi. Chunki bunday birliklarning mazmuni ko‘p hollarda kontekst va nutq vaziyatiga bog‘liq bo‘ladi. Shu sababli noverbal elementlar so‘z-gaplarning ma‘nosini aniqlashtirish va ekspressivligini oshirishda muhim rol o‘ynaydi.

Adabiyotlar sharhi. Noverbal kommunikatsiya masalasi jahon tilshunosligida keng o‘rganilgan. Amerikalik olim Ray Birdwhistell kinesika nazariyasi asosida inson harakatlarining kommunikativ xususiyatlarini tahlil qilgan. U tana harakatlari va imo-ishoralarning nutqdagi ahamiyatini ilmiy asoslab bergan. Albert Mehrabian esa kommunikatsiyada noverbal vositalarning hissiy ma‘no ifodalashdagi ustuvorligini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, inson muloqotida emotsional axborotning katta qismi noverbal shaklda uzatiladi.

O‘zbek tilshunosligida N. Mahmudov, A. Nurmonov va M. Yo‘ldoshevlar nutqning pragmatik va kommunikativ xususiyatlarini tadqiq etganlar. Ular so‘z-gaplarning kontekst bilan bog‘liqligini va ekspressiv vazifasini alohida qayd etadilar. Pragmatik tilshunoslikda J. Austin va J. Searle nutq aktlari nazariyasi orqali qisqa kommunikativ birliklarning maqsadga yo‘naltirilganligini tushuntirganlar. Bunday birliklarda noverbal vositalar illokutiv ma‘noni kuchaytirishi mumkinligi ta‘kidlanadi.

Muhokama va natijalar. So‘z-gaplar noverbal vositalar bilan uyg‘un holda qo‘llanganda kommunikativ jihatdan yanada ta‘sirchan bo‘ladi. Noverbal elementlar ko‘pincha verbal birlikning ma‘nosini aniqlashtiradi yoki kuchaytiradi.

1. Mimika orqali ifodalanish. Yuz ifodalari so‘z-gaplarning emotsional ma‘nosini ochishda muhim vosita hisoblanadi.

— *Keladimi?*

— *Ha.*

Agar “Ha” so‘zi tabassum bilan aytilsa, ijobiy munosabat kuchayadi. Qosh chimirilgan holda aytilsa esa shubha yoki norozilik ma‘nosi yuzaga kelishi mumkin.

2. Imo-ishoralarning roli. Ba‘zan so‘z-gaplar imo-ishora bilan birgalikda qo‘llanadi yoki hatto imo-ishoraning o‘zi gap vazifasini bajaradi.

bosh irg‘ash — “Ha”;

bosh chayqash — “Yo‘q”;

qo'l siltash — “Kerak emas” ma’nolarini anglatadi.

Bu holatda noverbal vosita kommunikativ birlik sifatida namoyon bo’ladi.

3. Intonatsiyaning ahamiyati. So‘z-gaplarning pragmatik ma’nosi ko‘pincha intonatsiya orqali belgilanadi. “Rostmi?”, *Bu birlik: hayrat, shubha, quvonch* kabi turli ma’nolarni turli ohang orqali ifodalashi mumkin. Shuningdek, “Mayli” so‘zi ham turli intonatsiya yordamida rozilik yoki norozilik ma’nolarini anglatadi.

4. Pauza va sukutning kommunikativ vazifasi. Ba’zan sukutning o‘zi ham so‘z-gap vazifasini bajaradi.

— *Javobingiz qanday?*

— ...

Bu holatda sukut ikkilanma, norozilik yoki javobsizlik ma’nolarini ifodalashi mumkin. Pauza ham kommunikativ ta’sirni oshiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi.

5. Dialogik nutqdagi tabiiylik. So‘z-gaplarning noverbal vositalar bilan qo‘llanishi suhbatning tabiiyligini ta’minlaydi. Real muloqotda kishilar qisqa verbal birliklarni ko‘pincha tana harakatlari va yuz ifodalari bilan boyitadilar.

— *Charchadingmi?*

— *Juda...*

Bu gap cho‘zilgan ohang va yuz ifodasi bilan birga kuchli hissiy ma’no hosil qiladi.

6. Internet kommunikatsiyasidagi noverbal elementlar. Zamonaviy internet tilida emoji va stikerlar noverbal vositalarning yozma shakldagi ko‘rinishi sifatida xizmat qilmoqda. “Ha”, “Yo‘q”.

Bu belgilar so‘z-gaplarning hissiy mazmunini kuchaytiradi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, noverbal vositalar so‘z-gaplarning pragmatik va emotsional imkoniyatlarini kengaytiradi hamda kommunikativ samaradorligini oshiradi.

Xulosa. So‘z-gaplar kommunikativ jarayonda muhim sintaktik birlik hisoblanadi va ular ko‘pincha noverbal vositalar bilan uyg‘un holda qo‘llanadi. Mimika, imo-ishora, intonatsiya, pauza va tana harakatlari so‘z-gaplarning ma’nosini aniqlashtiradi, ekspressivligini oshiradi hamda pragmatik mazmun hosil qiladi.

Noverbal vositalar ayniqsa dialogik nutqda va emotsional kommunikatsiyada katta ahamiyatga ega. Zamonaviy internet kommunikatsiyasida esa emoji va grafik belgilar ushbu funksiyani bajaruvchi yangi vositalarga aylangan. Shu sababli so‘z-gaplarni o‘rganishda verbal va noverbal komponentlarning o‘zaro aloqasini kompleks tarzda tadqiq etish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Birdwhistell R. *Introduction to Kinesics*. – Louisville: University of Louisville Press, 1952.
2. Mehrabian A. *Nonverbal Communication*. – Chicago: Aldine-Atherton, 1972.
3. Crystal D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. – Cambridge University Press, 1997.
4. Leech G. *Principles of Pragmatics*. – London: Longman, 1983.
5. Austin J. *How to Do Things with Words*. – Oxford University Press, 1962.
6. Searle J. *Speech Acts*. – Cambridge University Press, 1969.
7. Mahmudov N. *Til va nutq*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2004.
8. Nurmonov A. *Lingvistik tadqiqot metodologiyasi*. – Toshkent: Akademnashr, 2011.
9. Yo‘ldoshev M. *Badiiy matn lingvistikasi*. – Toshkent, 2008.
10. Halliday M. A. K. *Language as Social Semiotic*. – London: Edward Arnold, 1978.